

Домовик

хатник, гуркало, похатник, охоронець, господар, служка, помічник, сусідко, домовий, пожиалець, доброхот, домашній дід, перейма, велесич

Добрий

Живе в хаті: під порогом, під піччю, на горіщі, під підлогою

Вартовий і покровитель роду

Палена шерсть кози або ведмедя, дзеркало, залізна палиця, кров чорного півня, сіль, часник, ножі, виделки

Несолена каша, хліб, молоко, солодоці

Виник

Душа людини, або жертвовної тварини, або дерева

Добрий дух оселі. Охоронець і покровитель роду. Оберегає родину, якою опікується, від поганих людей, недобрих духів, лихих істот; сприяє достатку, береже мир в оселі. За давніми легендами, коли в краю починалася війна, то навіть домовики виходили на вулицю і пліч-о-пліч із родом ставали до бою проти ворога:

Серед домашніх чарівних істот домовик найголовніший. Усі інші духи обійстя йому скоряються. Його сила й міць напряду залежать від того, наскільки дружні взаємини в родині.

За деякими повір'ями, у домовика може бути й дружина-домовичка. Та здебільшого він, як, зрештою, і всі інші домашні духи, не має сім'ї.

За прадавніми уявленнями, дух-вартовий з'являвся в оселі, щойно закінчували її будувати. Традиційно домашній дід разом з іншими хатніми духами «на запросини» переходив зі старої будівлі в нову. Збереглося багато описів такого обряду. Наведемо кілька найкolorитніших.

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Коли господиня перед переходинами в нову оселю востаннє протоплювала піч старої хати, то обов'язково спалювала і старий поріг. Наші предки вважали його умовною межею, місцем переходу з одного простору в інший. Під ним мешкали духи. Прибираючи поріг, прибирали й умовну межу. Після його спалювання декілька жаринок хазяйка клала в череп'яний горщик, приказуючи: «Ласкаво просимо і тебе, дідусю, і все твоє сімейство на нове місце!» Жар із горщика висипала в піч нової хати, горщик розбивала й черепки закопувала під покуттям. Деколи в старій печі спалювали разом із порогом один із постолів [плетене селянське взуття], при цьому примовляли: «Ось тобі, дідо, сани, поїхали з нами».

Інколи в останню ніч перед переходинами залишали відчиненою скриню, з якою переїжджали, та при цьому говорили: «Хатнику-господарю, переходи з нами в нову оселю». А ще можна було взяти старі чоботи, бажано господаря оселі, виставити їх на ніч на горище, супроводжуючи словами: «Батьку-домовику, переходи з нами в нову хату!» На ранок чоботи забирали, вірячи, що з ними забирають і домовика.

Доволі простим, але дієвим способом вважали перенесення домовика в нову оселю через хліб. Коли востаннє в старій печі його пекли, то одну хлібину не з'їдали. Її загортали у вишитий рушник та відклали на черинь — площину над зводом печі між комином і стіною, призначену для спання, сушіння зерна, різних трав тощо. У день переходин кожен член родини, від найстаршого до найменшого, тричі мав торкнутися рукою припичка та промовити: «Переходи, хатнику, з нами. На нову господарку, на нове добро!» Далі господар діставав відкладений рушник із хлібом і переносив його в нову господу. Але перед тим у нову хату запускали чорного півня та чорну курку. Щойно півень прокукурівав — можна

було заходити в новозбудовану оселю. А як уже зайшли, то хліб урочисто клали на покуття. Його не їли, а використовували в побутовій магії — годували хвору худібку чи вгамовували неспокійного домовика.

Не менш дієвими були «переводини» домовика через віник. Коли востаннє підмітали підлогу в старій хаті, то віник ставили біля печі мітлою догори, промовляючи: «Йди, діду, з нами. На нову хату, на добру долю!» Віник, звісно, забирали з собою. Гуцули, наприклад, вірили, що саме під ним любить спочивати домовик. І навіть коли віник зношувався, його просто так не викидали. Спочатку в'язали новий і ставили на місце старого. Старий розв'язували й залишали біля нового на ніч. І тільки на ранок виносили з хати. Залишки старого віника спалювали в купальській ватрі. Навіть існував один день у році, а саме 9 червня, на Федори, коли заборонялося брати віник до рук і вимітати сміття. Це для того, щоб не потривожити домовика. Вважали, що цього дня він постійно сидить під віником і, якщо його потурбувати, може розсердитися.

Бувало, що з певних причин домовик залишався в старій хаті й не погоджувався на перехід. Досі в українців побутує повір'я, що, перш ніж зайти в покинуту хижку чи в лісову хатину-зимівник, слід попросити дозволу: «Господарю-пане, дозволь увійти (чи переночувати)!»

З переходинами й перенесенням домовика на нове місце все зрозуміло, але ж звідки брався отой, найперший, господар хати, якого потім припрошували перейти зі старої оселі в нову?

Ритуал «народження» домовика глибоко архаїчний і відбувався ще на стадії закладання хати. За праукраїнськими віруваннями, земля — це місце перебування пращурів, і непокоїти її без потреби — великий гріх, бо можна розгніввити померлих і накликати на родину

прокляття. Тому, вибираючи місце для нової оселі та тривожачи землю, спочатку мусили вмилостивити працюрів — принести офіру [жертву]. Жертви зазвичай були людськими. Найстарший представник роду інколи навіть добровільно зголошувався на таку жертвність, адже був переконаний, що його дух по смерті стане невидимим опікуном хати й усієї родини.

Також домовиком чи іншим хатнім духом міг стати той, хто випадково, ненавмисно загинув під час будівництва нової світлиці.

З роками традиції еволюціонували. Замість людей стали офірувати свійських тварин (козлика, півня, курку тощо). І врешті відбувся поступовий перехід до безкровних пожертв, якими ставали зерно, хліб, трави, квіти, зілля, ладан, проскурки, дрібні гроші абощо. Хоча подекуди й досі вірять, що той, хто першим переступить поріг новозбудованої хати, незабаром помре. Звідси й традиція: першим впускають у нову оселю kota, а за ним заходить найстарший член родини.

Якщо з певних причин не вдалося прикликати «народження» домовика жертвою, а старий домовик відмовився переходити в нову господу, тоді як бути? Можна було його «виростити». Таких домовиків називали хованцями, вихованцями, антипками, годованцями. Про них поговоримо окремо. Як і про тих домовиків, що їх у певні дні можна й сьогодні запросто купити в Кутах чи в Косові на базарі. Інколи навіть підібрати випадково.

Отже, домовики «народжувалися» по-різному: з душі людини, з душі жертвовної тварини і навіть із душ дерев, що їх брали для будівництва хати.

Вважають: що старший домовик, то молодший він на вигляд. Бо народжується старим, а вмирає немовлям. Здебільшого зовні це старий низенький дід, з великими очима, що змінюють колір, із сивим кошлатим волоссям

та довгою бородою. Тіло домовика геть укрите шерстю, навіть долоні. Колір шерсті зазвичай такий, як волосся в господаря дому. Вуха довгі й загострені, наче в kota. За повір'ям, якщо в хаті живе домовик, зарослий густою шерстю, — це на добро, а якщо голий — то на злидні. Недарма в деяких регіонах України досі зберігся звичай на весілля садити молодят на вивернутого кожуха. Це для того, щоб задобрити-запросити в оселю до молодої родини волохатого домовика і не впустити голого, за яким неминуче прийдуть злидні.

Старі люди кажуть: коли помирає господар хати, домовик надіває шапку покійника, прибирає його зовнішності та протяжно й гірко голосить. І це можна підглядіти, якщо зазирнути з двору у вікно світлиці на передодні смерті хазяїна.

Однак побачити домовика в отій самій людській подобі могли тільки діти, свійські тварини та непрості люди, тобто люди, яких народна традиція наділила надприродною силою: вони своїми знаннями та вміннями вирізнялися з-поміж оточення, були непростими для інших — це знахарі, відунки, відуни, травники, ворожбити, чарівники, баїльники тощо.

Праукраїнці вважали хатника невидимим духом, який, утім, час від часу міг ставати то котом, то цвіркуном, то собакою, то павуком, то вужем. У польовому дослідженні Н. Стаценка йдеться: «Хатній вуж жив або під піччю, або під порогом, і над порогом не можна було нічого робити, навіть сидіти, щоб вужу не було тяжко. А коли траплялося, то й хату на нього покидали, бо вони (вужі) могли хворобу на ворога напустити або загризти до смерті. Їх домовиками частіше звали». На підтвердження цього існує повір'я, за яким 3 березня домовик линяє, скидаючи стару шкіру, як змія. І тоді він стає небезпечним, бо нікого не впізнає. Тому слід було

Хованець

щасливець, вихованець, годованець,
члїдник, антипко, безп'ятко, хромий,
щезло, диявол, чорт

Неоднозначий

Хлїв, сїн, комора,
горнище, скриня,
запїлок

Приносить багатство
та щастя господарю.

Глибока вода, ушїрї,
грїм, блискавка

Щоденне
частування: каша,
хлїб, молоко, вода
зі слїду господаря

Завладена душа

Щїще-зносок;
недоношена,
страчена дїтина

Дух-збагачувач. Доволї схожий із домо-
виком, якщо говорити про царину ді-
яльності. Тому їх часто плутають.

Назва «хованець», найочевидніше,
походить від слів «ховати», «ховатися». А все
тому, що ця істота показувалася на очі тіль-
ки господарю і лише він її виховував (мабуть,
тому й «вихованець») і годував (імовірно, че-
рез те — «годованець»). Іще цього духа назива-
вали «щезло», «диявол», «чорт» і доволї часто
«антипко-безп'ятко» чи «хромий» (бо йому ви-
падково дверима відбило п'ятку, відтоді шку-
тильгає). Також йому часто давали й людські
імена: Юзик, Мілько, Юрко, Федьо, Іванцьо,
Михасько тощо. Інколи він звався так само, як
і його господар.

Хованець, як і домовик, опікується хатніми
справами: оберігає хату й господарку від злоді-
їв, пожеж, попереджає про шкоду, за потреби
може пасти й доїти корову, ходити коло коней,
пилнувати малих дітей. Та головне його при-
значення — робити багатим і щасливим свого
хазяїна (тому, мабуть, і «щасливець»). Правда,
існували ті, хто, як вважалося, обов'язково мав

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

біля себе антипка, — це відьми, мірошники, музиканти, малярі, упирі, тобто всі так звані непрості люди.

Збереглося багато описів того, як правильно завести хованця. Усе починалося з придбання яйця-зноска. Ідеться про яйце без жовтка чи з двома жовтками. Це могло бути перше яйце чорної курки-молодушки, інколи останнє — старої куриці; або яйце курки, яка співає, наче півень, бо має в собі нечистого. Також могли взяти і яйце... півня. Вірили: якщо когутику пощастило прожити сім років, то на восьмий він обов'язково знесе яечко. От саме з нього бувають найкращі хованці. Отож таке яйце-зносок обкачували в попелі з кістки покійника, клали під ліву пахву і так носилися з ним аж дев'ять днів. У цей час було заборонено молитися, хреститися, дивитися на ікони, митися. За іншим описом, вимащували сажею і себе, і таке яйце, клали його під пахву, відтак голим аж дев'ять днів сиділи за комином — не вмиваючись і не розмовляючи.

Збереглися етнографічні записи, які стверджують, що особливо сильні ті годованці, що народжені на Великдень: «Дев'ять днів перед Великодньом клали під ліву паху зноска від чорної курки — аби було ближче до серця, би тя полюбив, і підв'язували лляним платком. Не хрестилися, не молилися, Боже ім'я не згадували. Як піп каже перший раз: «Христос Воскрес», — то тре відповісти: «І мій воскрес»». І тоді народжувався чиледник. Іван Франко записав схожий обряд наприкінці XIX століття на Підгір'ї, а Василь Доманицький — на початку XX століття на Рівненщині.

Звісно, не обов'язково було прив'язуватися до Великодня та йти зі зноском до церкви. А от після дев'яти днів носіння під лівою пахвою яйце мали перекинути навідліг лівою рукою через хату. А на Старокостянтинівщині його на дев'ятий день закопували в гній. От із-під гною

паступного дня хованець і з'являвся. Але на дай Боже вам те яйце не доносити чи випадково роздушити. Можна поплатитися якщо не життям, то здоров'ям, ба навіть збожеволіти.

За народними повір'ями, хованцем могло стати й потерча, якщо його вміло «прив'язати» до себе. А ще годовапець міг несподівано з'явитися в оселі, побудованій на «нечистому місці». Антипка можна було отримати й у спадок, якщо купити хату, де його колись виростили. Через це заборонялося будь-що брати з оселі, покійний господар якої знався з хованцем. Бо можна було ненароком цього духа підчепити.

Доволі поширеним є повір'я, що годованця можна випадково придбати на базарі, навіть не думаючи його купувати, — як доважок до купленого товару. Тому на запитання продавця: «Усе берете чи не все?» — слід назвати, що конкретно ви забираєте. Придбані хованці — небезпечний пабуток, бо за кожну послугу вимагають плату. Правда, годованця можна купити й свідомо. Зокрема, в етнографічних розвідках із Покуття згадується міфічна країна Чортовія, де мешкають такі духи: «Куме, ходім до Чортовії та возмем собі чльидників, що будемо багачьими».

Іноколи господар для зручності заводив собі не одного, а кількох вихованців. І кожен з них мав своє призначення.

Зовнішній вигляд антипка описують по-різному. Іноколи то невисокого зросту чоловічок, який носить чорний одяг, капелюх і краватку. Часом це дрібний волохатий дідок, що в руках тримає ляльку, або жвавий хлопчик, який має обросле, як у дорослого, обличчя й безупинно облизується. І тільки руки-ноги в нього не такі, як у людей, а вигнуті, наче у тварин, кінцівки. А ще на голові потороча обов'язково має маленькі ріжки.

Доманя

домася, домаха, домця, домовиха, домовичка

Дружина домовика. У жодному разі не плутати з кікіморою — російським, білоруським і, меншою мірою, українським (на крайніх східних і крайніх північних теренах трапляються про неї перекази) міфологічним персонажем, лихим духом, який завдає збитків і неприємностей господарству й людям. Повір'їв про те, що домовик має дружину, небагато. Переважно це рідкісні польові записи. Очевидно, вони «народжувалися», щоби перетворити духа-самітника, для якого обов'язок понад усе, на духа-сім'янина — трішки олюднити його.

За переказами, доманя здебільшого така ж похила, як і її чоловік. За походженням це дух старої господині, яка перед смертю сама давала згоду бути ритуально прив'язаною до оселі. Інколи цей обряд здійснювали через ляльку-мотанку, що її жінка зробила власноруч перед кончиною. Ночує доманя чи біля комина, чи біля колиски.

Портретні риси домовички такі: стара, зморшкувата, але привітно усміхнена жінка, так щільно запнута хустиною, що навіть волоссячко не проглядається, одіта в латану-перелатану сіру свитку, яка майже сягає землі й ледь

Добра

Хата
(помини, полісся)

Пильнує чистоту
й порядок в оселі

Настоянка кореня
панюроті

Лялька-мотанка

Мотанка

Душа старої
господині

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Зміст

Від автора	5
Умовні позначення.....	6

Хатні духи

Домовик	10
Казка про домовика	19
Хованець.....	28
Казка про Видимо й Невидимо.....	33
Доманя	40
Казка про вередливу Доманю.....	44
Коловертій.....	50
Кіт Коловертій	53
Покутній	58
Казка про доброго Покутнього	62
Кутиха	66
Казка про горобця, мишку та добру Кутиху	69
Пічник	72
Дбайливий Пічник	78
Жароок	80
Казка про Жароока, Річку та Правду	86
Зеркалиця	88
Казка про пихату красуню	93
Жировик.....	98
Казка про сміття	102
Кльоцник	104
Як жінка Мамуна надурила.....	107
Хлібник.....	112
Казка про хліб і золото	117

Дворові духи

Дворовик	124
Казка про гупого Дворовика	128
Хлівник	132
Як Іван гуси ділив	137
Воструха	140
Як Микола був короною	144
Конюшник	148
Як парубок Іван до Сонця ходив	153
Табунник	162
Казка про доброго Табунника	165
Стодольник	168
Казка про золотий мак	173
Ледаций	178
Казка про дідову перешічку	182
Пасічник	188
Гарбузове насіння	193
Лазник	196
Казка про розумну дівчину	200
Скарбник	204
Чарівна скриня	209
Інклюз та інклюдник	212
Чи завжди своя губа ближча?	217

Духи життєвого циклу

Доля і недоля	226
Казка про долю, яку конем не об'їдеш	231
Судниці	244
Казка про чарівну сопліку	247
Нетленні	250
Від долі не втечеш	253